

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ

ਡਾ: ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੰਦਰਭ, ਪਰਵਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਵਰਤਾਰਿਆ ਦੇ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ । ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਵਿਚ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਦੀ ਗਤੀ ਨੇ ਨਵਾਂ ਅੰਤਰਾ (Crescendo) ਉਦੈ ਕੀਤਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਰੂਪ ਵਟਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਖੇਤਰੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਲਈ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ।

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਗੁਜਰਨਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭੂਗੋਲ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਹਿਲੂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਖੰਡਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਰੂਪ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਬੜਾ ਜਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਐਡਵਰ ਸਾਇਦ (Edward W. Said) ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ।¹ ਇਸ ਸੂਝ ਮੁਤਾਬਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਰਤਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ । ਫੂਕੋ (M.Foucault) ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਜੰਗ ਦਾ ਰੂਪ (Form of War) ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ (Relation of meaning) ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ (Relation of Power) ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ।² ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ-ਵਰਤਾਰਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਹਾਂ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ, ਮਨੁੱਖੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਆਦਿ ਅਰਥ ਭਾਵੇਂ

ਇੱਕ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਖੇਤਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇਪਣ, ਜਾਅਲ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਬਸਤੀਵਾਦੀ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੇਤਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਬਣਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਵਿਖੰਡਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਸਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਹਕੀਕਤਾਂ ਅਤੇ ਸਰਮਾਏ ਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਫਰਾਂਜ ਫੈਨਨ (Frantz Fanon) ਅਨੁਸਾਰ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੈਟਿਵ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਹੋਂਦਸ਼ੀਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਗੌਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਮਾਨਸਿਕ-ਪੀੜ੍ਹਾ (Agony) ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਧੀਪੂਰਨ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਸਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਨੈਟਿਵ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਤੀਤ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਅਲੰਕਾਰਤ (Disfigures) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਸਤੀਕ੍ਰਿਤ (Clonized) ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬੰਦ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਸੁਭਾਹ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਇੱਕ ਤਰਤੀਬਮਈ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਸਤੀਕਾਰ ਖਾਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਬਸਤੀਕ੍ਰਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਸੁਪਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸ਼ੋਸਣ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖੰਡਿਤ ਅਤੇ ਦੁਫਾੜ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਸੰਰਚਨਾ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਦੀ । ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜਕ ਚਰਿੱਤਰ ਰੂਪ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ।³ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜਕ ਰੂਪ ਖਿੰਡਰਨ-ਪੁੰਡਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਨਕਸ਼ਿਆ ਉਪਰ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਆਪਣਾ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਤਰਕ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿੱਥੇ ਸਾਡਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪ੍ਰਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇਮੇਜ

ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਪੱਛਮੀ 'ਸਵੈ' ਨੂੰ 'ਪਰ' (Other) ਉਪਰ ਹਾਵੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹੱਦ ਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹੱਦ ਬੰਦੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਡ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਨਵੇਂ ਤਰਕਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਤਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਇਕਹਿਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਾਤਲਾਂ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਮਕਾਲੀ ਡਾਇਸਪੋਰਿਕ (Diasporic) ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਡਾਇਸਪੋਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਰੂਪ, ਇਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਰੂਪ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ⁴ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਦੀ ਹਿਜ਼ਰਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਜੋ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ, ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਯਾਦਾਂ, ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਹਾਦਸੇ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਖਿੰਡਰੇ-ਪੁੰਡਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਧੀਨ ਹਾਈਬ੍ਰਿਡਿਟੀ, ਵਿਲੀਣਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਇਸ ਉੱਤਰ-ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੁਰੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਇਕਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਪਰਵਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਲੀਣਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹਾਈਬ੍ਰਿਡਿਟੀ (hybridity) ਸਮਾਨਤਾ, ਵਿਲੱਖਣ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਾਵਲੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਜੋਂ ਲਕੀਰੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ ਸੰਘੇੜਾ ਦਾ 'ਇਕ ਖਤ ਨਾ ਸੱਜਣਾ ਦੇ' ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਕੁਕੜ ਪਿੰਡੀਆ ਦਾ 'ਮੇਰਾ ਗੁਆਚਾ ਪਿਆਰ', 'ਖੂਨ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ', 'ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਦਾ ਤੜਕਾ', 'ਦਿਲਬਾਗ ਬਾਸੀ ਦਾ 'ਮਾਪੇ ਕੁਮਾਪੇ' ਫਾਲਤੂ ਮਰਦ, ਦੇਸੀ ਕੁੜੀਆ ਵਲੈਤੀ ਲਾੜੇ, ਮਨਜੀਤ ਰਾਣਾ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਰਵਾਸੀ ਆਤਮ ਨੂੰ 'ਵਤਨ ਵਾਪਸੀ' ਵਰਗੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਤਨ ਵਾਪਸੀ ਉਸਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕਟ ਲਈ ਹੱਲ ਮਿੱਥਦਾ ਸੀ । ਉਸਦਾ ਮਨ ਭੂ-ਹੋਰਵੇ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ-ਮੁੜਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਇਕ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮੰਜ਼ਲ ਉਸਦਾ ਪਿਛਲਾ ਭੂ-ਖੇਤਰ ਹੀ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਸਿਰਜਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ, ਸਵੈ ਅਤੇ ਪਰ ਆਦਿ ਡੂੰਘੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ।

ਦੂਸਰੀ ਕੋਟੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਉਖੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਵਰਤਾਰਿਆ ਵਿਚ ਵਿਲੀਣ ਹੋਣ, ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਅਨਿਆ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਆਪਣੇ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲ ਤਰਕ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀਆਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਟੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਮੈਂ ਇਕ ਔਰਤ' 'ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਔਰਤ', 'ਤੇ ਸੂਜੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ' ਅਤੇ 'ਉਮੀ ਉੱਧਲ ਗਈ', ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਰਿਸ਼ਤੇ', 'ਕੱਚੇ-ਘਰ', 'ਕੱਖ ਕਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ', 'ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ' ਅਤੇ 'ਕੰਜਕਾਂ', ਸਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦਾ 'ਮੋਹ ਜਾਲ' ਆਦਿ ਨਾਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਜੀਵਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਇਕਹਿਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼, ਕਾਮ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹਤਾ, ਉਪਭੋਗਤਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਵੈ ਵਿਚ ਵਿਲੀਣ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸਰਗਰਮ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਸੈ ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਬਰੀ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰੇ ਤੋਂ ਮਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਲਚਰ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਕਲਚਰ
ਦੀ ਅਥਾਹ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਰੁੱਖ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਿੰਡ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਲਾ ਤੁਸੀਂ ਗਰਮ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਸਰਦ
ਰੁੱਖ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖ ਸਕੋਗੇ ।

(ਕੱਖ ਦਾਨ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਪੰਨਾ 153) ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ, ਸਵੈ ਅਤੇ ਪਰ ਨੈਟਿਵ ਅਤੇ ਸੈਟਲਰ ਦਾ ਸੰਵਾਦਕ ਰੂਪ ਉਜਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਸਗੋਂ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਰਲੀਕਰਨ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਰਲੀਕਰਣ ਵਿਚ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬਣਤਰਾਂ, ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਧੁਨੀਆਂ ਗੈਰ, ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਕੰਜਕਾਂ' ਵਿਚ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ । ਇੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ 'ਚ ਸਿਰਫ ਪੋਡਾਂ ਤੇ ਮੱਕਾਰੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ । ਦੂਜਾ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੋਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਮਾਰਕਸੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀਆਂ ਰੂੜੀਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ । ਦੂਜੀ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਵੱਧ ਨੇੜੇ । ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹਨ ⁵ ।

ਕੰਜਕਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੇਬੂ ਸਿੰਘ ਪੁਰਨੀ, ਜੀਤੋ ਤੇ ਸਨੇਹ ਵਰਮਾ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਖੁਲ੍ਹ, ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ 'ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ' ਨਾਵਲ ਵਿਚਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਰਿੰਮੀ ਅਤੇ ਪਾਲ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਡਾ: ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਕ ਸਬੰਧਾਂ, ਆਪਣੀ ਕਲਚਰ-ਚੇਤਨਾਂ ਦਾ ਮਾਡਲ ਗੁਆ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਪਾਲ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਿੰਮੀ ਵੱਲ ਅਖੀਰ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੋਰ ਦੇ ਆਲਿੰਗਣ ਵਿਚ ਦੇਖਕੇ ਉਹ ਨਿੰਮੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮਾਡਲ ਵਰਗਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ '।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਕਾਮ' ਦਾ ਨਾਵਲੀ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਨਾਵਲੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਮਝਣਾ, ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਲੀਣ ਹੋਣ ਦਾ ਜੋ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਬੇਮਾਅਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਡਾ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪਰਵਾਸੀ ਨੇ ਮੂਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲੀਕਰਣ ਅਤੇ ਵਿਲੀਨੀਕਰਣ ਦੇ ਪਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸਿੱਟੇ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੀ ਰਹੇ '।

ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਰਵਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਰੂਪ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਅਤੇ ਗ.ਸ.ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਦੇ ਨਾਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਸੰਘਰਸ਼' 'ਧੁੰਦਲਾ ਸੂਰਜ' 'ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ' 'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ' ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਦੋ ਨਾਵਲ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਅਤੇ 'ਰੇਤ' ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ 'ਭਗੋੜਾ' ਗ.ਸ. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾ ਦੇ 'ਗਿਰਵੀ ਹੋਏ ਮਨ' 'ਪਾਰ ਬਣਾਏ ਆਲ੍ਹਣੇ' ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦਾ 'ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਜੋ ਇੱਕਤਰਫੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਉਤਰ-ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁ-ਸੁਰਾਂ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਵਿਲੀਣਤਾ ਦੀ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਬੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤਸਲੀਮ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਤਮ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਮਨ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਬਿੰਬਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।⁸ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ' ਵਿਚ ਕਿਰਦਾਰ ਜਸਪਾਲ ਪੱਛਮੀ ਤਹਿਜੀਬ ਵਿਚ ਵਿਲੀਣ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਨਾਵਲੀ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖਿੰਡਰਨ ਪੁੰਡਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ :

'ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਤਾਂ ਅੜਾਉਂਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਪਤਨੀ ਨੇ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਣਦੀ ਆਂ। ਆਪਣਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਤੇ ਬੱਡਿਆ ਬਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਦਾ ਸ਼ੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਕਿਤੇ ਸੋਖੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਹੱਥੀ ਤੋੜਣ ਅਰਗੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਪਰ ਕੀ ਕਰੀਏ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਈ ਪੈਣੈ ਆ । ਸਾਡੀ ਏ ਕਿਸਮਤ ਜੁ ਬਣਾਂ ਤੀ ਆ, ਡਾਡਿਆ ਨੇ (ਘਰ ਤੇ ਕਮਰੇ ਪੰਨਾ 205)

'ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ' ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੰਵਾਦਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਪਿੜ (Site) ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਨਵਜੋਤ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮਾਅਨਿਆ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਰੂਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ :

'ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੈਰੀਅਰ ਵੁਮਿਨ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ, ਤਲਵਿੰਦਰ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਿਆਹ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣਾ ਕੈਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿੱਤੇ ਵੱਧ ਇਮਪੋਰਟੈਂਟ ਏ । (ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਪੰਨਾ 133)

'ਮੈਂ ਐਨੀ ਐਸਪ੍ਰਸਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਕਿ ਅਨੁਭਵ ਅਮੀਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾ ਦਿਆਂ । (ਪੈੜਾਂ ਦੇ

ਆਰ ਪਾਰ ਪੰਨਾ 136)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਵਜੋਤ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪੱਛਮੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦੀ ਰੂਪ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸੰਤੁਲਿਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ । 'ਯੁੰਦਲਾਂ ਸੂਰਜ' ਅਤੇ 'ਸੰਘਰਸ਼' ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼, ਦਮਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਜਪਾਲ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਨਿਆਇਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਪੂਰਬੀ 'ਪਰ' ਪੱਛਮੀ 'ਸਵੈ' ਦੇ ਮਹਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ 'ਸਵੈ' ਵਿਚ ਵਿਲੀਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਿਲੱਖਣ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁ-ਸੁਰੀ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਨਾਵਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਇਹ ਲੋਕ' ਲਕੀਰਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ 'ਅਜਨਬੀ ਚਿਹਰੇ' ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਬਹੁ-ਸੁਰੀ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਹੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਵਨ ਵੇਅ' ਅਤੇ 'ਰੇਤ' ਆਪਣੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । 'ਵਨ ਵੇਅ' ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸੁਰਜਨ ਅਤੇ ਅਮਾਡਾਂ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨਮਈ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲਾ ਘਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਦੇ, ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ, ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ

ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼, ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । 'ਰੇਤ' ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਤਮ ਦੀ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਉਸਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪਾਰ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕਟਗ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ । 'ਰੇਤ' ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਉਸ ਤਹਿ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਤਹਿਜੀਬ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕਰਕੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਪਭੋਗਤਾ ਵੱਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਥੇ ਕਿਰਨ ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਰਵੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਬੀਟਰਸ ਅਤੇ ਰਵੀ ਵਰਗੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਰਵੀ ਦੇ ਅੰਤ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ ਦਾ ਨਾਵਲ 'ਭਗੋੜਾ' ਪਰਵਾਸੀ ਵਰਤਾਰਿਆ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਵਜੋਂ ਵਿਸਥਾਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ 'ਸੁਖਬੀਰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਏਜੰਟਾ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਸਬੰਧ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਸਪੇਸ ਟੋਲਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮੰਜਿਲ ਤੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ । ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚ ਸੰਕਟ, ਸੰਘਰਸ਼, ਅਤੇ ਸਬੰਧ ਅਜਿਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਨੁੱਖ ਟੁੱਟ ਕੇ ਮੁੜ ਜੁੜਣ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ।

ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਧਰਤ ਪਰਾਈ ਆਪਣੇ ਲੋਕ' ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਨਾਲੋਂ ਜੁੜੇ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਰਹਿਤਲ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਲੀਣ ਹੋਣ ਜਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਔਰਤ ਸੁਤੰਤਰ ਪਹਿਲੂਆ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗ.ਸ. ਨਕਸ਼ਦੀਪ ਪੰਜਕੋਹਾਂ 'ਪਾਰ ਬਣਾਏ

ਆਲ੍ਹਣੇ' ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਦੇਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਨਾਇਕਾ ਕੈਰਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰਹਿਤਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਦੇਵਿੰਦਰ ਨਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕੈਰਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਵੈ ਅਤੇ ਪਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਰੂਪ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭਾ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਤਮ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਯਾਦਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸੇ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਪੱਛਮੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੱਖਰਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਲਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸਵੈ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਅਰਥ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਸੋ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਹਵਾਲੇ :

1. Edward Said, orientalism, London : Pantheon Books, 1978, P.27
2. M. Foucault, Power/Knowledge: Selected interview and other writings, Brighton: Harvester Press, 1980, P.P. 114-15
3. Frantz Fanon, The wretched of the earth, tran, constance farrington, P.170
4. Steven Uertovec, The Hindu Diaspora, Routledge, London 2000,P.142
5. ਗੁਰਬਚਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਰ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 2001, ਪੰਨਾ 222
6. ਡਾ: ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਹਾਰ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ 1997 ਪੰਨਾ 100
7. ਡਾ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ, ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਪਟਿਆਲਾ ਪੰਨਾ 15
8. ਡਾ: ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ (ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ) ਪੰਨਾ 8

ਡੀ.ਐਮ. ਕਾਲਜ ਮੋਗਾ

098551-22251